

PAPER DETAILS

TITLE: MAGCAN CUMABAYEV'IN SIIRLERİNDE TELMİH SANATI VE KALIP İFADELER

AUTHORS: Yerlan ZHIYENBAYEV

PAGES: 181-189

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2131269>

MAĞCAN CUMABAYEV'İN ŞİİRLERİNDE TELMİH SANATI VE KALIP İFADELER*

Reminders and Phrases in Magzhan Zhumabayev's Poetry

Yerlan Zhiyenbayev**

Gazi Türkiyat, Bahar 2017/20: 181-189

Öz: Kazak millî şairi Mağcan Cumabayev, şiirlerinde hem tarihî-klâsik şiir anlayışına, hem de millî-sosyal edebiyat şiir anlayışına sahip çıkmıştır. Bunun yanı sıra sosyal temalı şiirlerinde tarihî kahramanlık olaylarına gönderme yaparak çağındakilere ve gelecek nesle cesaret duygusu aşılamaya çalışır. Şiirlerinde halk ağızlarından ve folklorik dil malzemelerinden de başarılı bir ahenk oluşturarak faydalanır. Bu da Cumabayev'in şiirlerine tabîlik, canlılık ve sade bir üslûp kazandırır.

Çalışmamızda, Mağcan Cumabayev'in şiirlerindeki telmih ve kalıp ifadeler belirtilerek onun sosyal yaşam karşısında duyduğu hissi, edebi kişiliği ve arzuları kısa bir şekilde tanıtılmaya çalışılmıştır. Ele aldığımız manzum eserlerde telmih (hatırlatma) sanatı ve kalıp ifadeler ile ilgili unsurlardan hareketle metin ile olay arasındaki münasebetini tanıtmaya ihtiyaç vardır. Giriş ve sonuç hariç iki bölümden oluşan çalışmamızın birinci bölümünde, Mağcan Cumabayev'in şiirlerinde yansıtılan Telmih (Hatırlatma) üzerinde durulmuştur. İkinci bölümde ise, şiirlerdeki kalıp ifadeler ile ilgili hususlar değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kalıp İfadeler, Kazak edebiyatı, Mağcan Cumabayev, şiir dili ve anlatım, telmih sanatı

Abstract: Kazakh national poet Magzhan Zhumabayev in his poems makes a claim to both classical poetry-historical and national-social understanding of poetry. At the same time by referring to historical events of heroic age that have been increased in his poetry with social themes he tried to inspire a sense of courage to the next generation. Poet has benefited from the folk poetry and folklore material by creating successful harmony among them. This has brought naturalness, vitality and simple style to Zhumabayev's poetry.

In this study, we tried to introduce Magzhan Zhumabayev's sense of social life, literary personality and values in a short way by indicating art reminders (telmih) and expression patterns in his poems. In this study we have dealt with the poetic works in which art reminders and expression patterns are need to promote relations between the movement and events within the text. This study consists of two parts, including Introduction and Solution. In the first part of this study, have been emphasized on Reminders (Telmih). In the second part will be evaluated issues related to the Phrases in the poems..

Keywords: Phrases, Kazakh literature, Magzhan Zhumabayev, poetic language and expression, art reminders

* Bu çalışma, "Kazak Şairi Mağcan Cumabayev'in Şiirlerinde Yapı ve Tema" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

** Dr., Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, Filoloji Fakültesi, Türk Filolojisi Bölümü. Türkistan/KAZAKİSTAN. yerlan.zhiyenbayev@ayu.edu.kz. Gönderim Tarihi: 06.06.2016. Kabul Tarihi: 08.06.2017.

Giriş

20. yüzyıl Kazak edebiyatının önemli temsilcilerinden biri olan Mağcan Cumabayev, şairliğinin yanı sıra Türkistan'da eğitim alanında, gazete ve dergilerin çıkarılmasında öncülük eden kişilerdendir. Millî mücadele yıllarında Kazak aydınları tarafından başlatılan Alaş hareketinin¹ canlanmasında önemli rolü olur. Büyük şehirlerde yayınlanan çeşitli gazete ve dergilerde çalışmakla birlikte "Birlik", "Cerlestik (Yerdeşlik)" ve "Alqa (Gerdanlık)" gibi edebi toplulukların kurulmasında da öncülük eder. Bu bağlamda şiirlerinde "20. yüzyılın ilk çeyreğinde Türkistan'da meydana gelen siyasi, sosyal ve sanayi alanlarındaki gelişmelerle birlikte şair ve yazarların edebi faaliyetleri sırasında karşılaştığı siyasi ve sosyal baskılar", "Türkistan'ın işgal altında kalması", "Türkistanlıların düşmanla değil, kendi aralarında Kadimci-Ceditçi taraflar olarak mücadele etmesi", "Kazakistan bölgesindeki Küçük Ekim Devrimi", "kolektifleştirme faaliyetinin zararları", "açlık ve kıtlığın yaşanması", "halkın cehaleti, tembelliği ve yoksulluğu", "kadın hakları" vb. sosyal meseleleri sanata has bir şekilde terennüm eder. Döneminin diğer milliyetçi aydınları gibi milletin huzurlu yaşayarak gelişmesi uğruna mücadele etmekle birlikte kaleme aldığı şiir ve eğitim konusundaki bilimsel çalışmaları ile milleti aydınlatmaya gayret gösterir. Ne yazık ki, bu aydınların başlattığı millî mücadeleler totaliter rejim tarafından bastırılmıştır.

Mağcan Cumabayev'in şiirleri kendisi hayattayken 1912¹⁰, 1920¹¹ ve 1922¹² yıllarında olmak üzere Arap harfleriyle üç defa toplu hâlde kitap olarak bastırılmıştır.

¹ Ayrıntılı bilgi için bakınız: Maymakova, K. (2001). XX. Yüzyılın başında Kazakistan'da Siyasi Durum Alaş Orda Hareketleri, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

² Señ / Buz Yığını (Cumabayev, 2013a: 238), Cauğa Tüsken Canğa / Düşmanın Eline Düşen Can'a (Cumabayev, 2013a: 203) vb.

³ Oral Tauı / Ural Dağı (Cumabayev, 2013a: 41), Ötken Kün / Geçmiş Gün (Cumabayev, 2013a: 43), Esimde Tek Tan Atsın / Aklımda Tek Tan Atsın (Cumabayev, 2013a: 56) vb.

⁴ Men Sorlı / Ben Zavallı (Cumabayev, 2013a: 34), Epigrammalar / Epigramlar (Cumabayev, 2013b: 361) vb.

⁵ Tün edi / Gece idi (Cumabayev, 2013a: 224), Kazan / Ekim (Cumabayev, 2013b: 368) vb.

⁶ Kök Teke / Boz Teke (Cumabayev, 2013a: 108), Edilde / İdil'de (Cumabayev, 2013a: 185), Ertegi / Masal (Cumabayev, 2013a: 262) vb.

⁷ Şoyın Col / Demir Yol (Cumabayev, 2013a: 239), Caralı Can / Yaralı Can (Cumabayev, 2013a: 63) vb.

⁸ Osı Küñgi Küy / Bugünkü Durum (Cumabayev, 2013a: 33), Cerdiñ Cumırlığı / Dünyanın Yuvarlaklığı (Cumabayev, 2013b: 352) vb.

⁹ Zuhra / Zühre (Cumabayev, 2013a: 227), Qarındastar / Kız kardeşler (Cumabayev, 2013a: 191) vb.

¹⁰ 1912 yılında Kazan'da bulunan Karimoflar matbaasında Mağcan Cumabayev'in Şolpan (Çoban yıldızı) adlı kitabı Tatar aydını Galımcan İbrahimov'un desteğiyle basılmıştır. 42 sayfadan oluşan bu kitapta, şairin daha çok toplumsal temalara değinerek 1911 yılına kadar yazdığı 31 tane şiiri bulunmaktadır.

¹¹ 1920 yılında Ufa'da Mağcan Cumabayev'in şiirleri kitap olarak yayınlanmıştır. Bu şiir kitabını imlâ bakımından düzenleyen Berniyaz Küleyev'tir.

¹² 1922 yılında Taşkent'te "Mağcan Cumabayev'in Şiirleri" adlı kitap Türkistan Vilayeti eğitim sorumlusu Sultanbek Kocanov'un destek ve öz sözüyle neşredilmiştir. Bu kitapta bulunan şiirler, 1992 yılında Ferhat Tamir tarafından Türkiye Türkçesine aktarılmıştır.

Bununla birlikte onun şiir ve yazıları *Ayqap, Qazaq, Çolpan, Eñbekşi Kazak* gibi birçok gazete ve dergilerde yayınlanmıştır.

Sovyetler Birliği döneminde 1925 yılından itibaren Mağcan Cumabayev'in şiirlerinin okutulması, bulundurulması ve yayınlanması yasaklanır. 1960 yılında Mağcan Cumabayev'in suçsuz olduğu ispat edilmesine rağmen bu yasak 1988 yılına kadar devam etmiştir. Bu yıllarda Mağcan Cumabayev'in adı ve eserleri sadece Sovyetler Birliği dışındaki ülkelerde kısmen de olsa varlığını koruyabilmiştir. Türkiye'de Zeki Velidi Toğan¹³, Hasan Oraltay¹⁴ gibi Türkçü düşünceyle beslenen araştırmacıların eserlerinde Cumabayev'in hayatı ve edebî kişiliği hakkında kısa bilgiler verilmiştir. 1988 yılında Mağcan Cumabayev gibi milleti uğruna mücadele ederek şehit olan şair ve yazarların eserleri, tekrar gözden geçirilerek edebiyatseverler tarafından derlenmeye başlanmış ve 1989 yılından itibaren bir komisyon tarafından derlenerek birkaç defa (1993, 1995, 2013) toplu olarak basılmıştır. 1991 tarihinde Kazakistan bağımsızlığını ilan ettikten sonraki yıllarda bu süreç daha da hızlanarak tüm Türk Dünyasında olduğu gibi Kazakistan ve Türkiye'de de Çağdaş Türk lehçelerinin dil ve edebiyatını araştırma çalışmaları canlanmıştır. Bu süreçte 1992 yılında Gazi Üniversitesi öğretim üyesi Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun'un danışmanlığında Ferhat Tamir tarafından Mağcan Cumabayev'in 1923 yılında Taşkent'te neşredilen şiir külliyatı (159 şiir) üzerinde (aktarma ve dil bilgisi incelemesi bakımından) doktora tezi hazırlanmıştır. Bununla birlikte Türkiye'de çeşitli gazete ve dergilerde Mağcan Cumabayev ile ilgili yazılar yayınlanarak onun Türkçülük düşüncesi tanıtılmıştır.

Cumabayev'in şiirleri daha ziyade hece vezninde yazılmıştır. Bu husustan onun hem tarihî-klâsik şiir anlayışına, hem de millî-sosyal edebiyat şiir anlayışına sahip çıktığı anlaşılmaktadır. Cumabayev, şiirlerinde halk ağızlarından ve folklorik dil malzemelerinden de faydalanmıştır. Bu da onun şiirlerine tabîlik, canlılık ve sade bir üslûp kazandırmıştır. Şiirlerinde geleneğin izinden giden şair, kendi orijinal üslûbunu da ortaya koymuştur. Onun en çok kullandığı sanatlar, benzetme başta olmak üzere düz değişmece, istiare, kişileştirme, abartma ve telmihtir. Şairin manzum eserlerinin estetik güzelliğini arttıran bu sanatlar, onun üslûbunu orijinalleştirmekle birlikte yeni imajların ortaya çıkmasını sağlamıştır. Özellikle ateş, rüzgâr, gök, güneş, ay, yıldız, bulut, yer, gündüz, gece, dalga ve kadın vb. ile ilgili ürettiği imajlar, onun edebiyat alanında ün kazanmasına ve büyük şair olmasına zemin hazırlamıştır.

Bu çalışmamızda, "Mağcan Cumabayev Eserleri" (Almatı: Cazuşı, 2013) adlı kitapta yer alan 241 şiir metni taranarak araştırmanın örneklemini oluşturulmuştur.

¹³ Zeki Velidi Toğan'ın 1942 yılında neşredilen *Bugünkü Türkili (Türkistan) ve Yakın Tarihi* (1. Cilt, İstanbul: Arkadaş, İbrahim Horoz ve Güven Basımevleri) adlı kitabında Mağcan Cumabayev'in hayatı hakkında kısa bilgi ve millet konusuyla ilgili şiirlerinin aktarması (s.563-568) bulunmaktadır.

¹⁴ 1965 yılında Salihli Türkistanlılar Kültür ve Yardımlaşma Derneği tarafından neşredilen Hasan Oraltay'ın *Büyük Türkçü Mağcan Cumabayoğlu* adlı 38 sayfalık kitabında şairin hayatı ve bazı şiirleri verilmiştir.

Konuyla ilgili şiirler içerik analizi yöntemiyle incelenerek araştırma konumuzla ilgili unsurları çağrıştıran kavramlar doküman inceleme tekniği kullanılarak toplanmıştır. Bu bağlamda şiirlerdeki telmih sanatı ve kalıp ifadelerle ilgili kavramların kullanılış özelliklerinden örnekler sunulmuştur. Bir başka ifadeyle çalışmamızda Mağcan Cumabayev'in şiirlerindeki telmih sanatı ve kalıp ifadeler belirtilerek onun sosyal yaşam karşısında duyduğu hissî, edebî kişiliği ve düşünceleri kısa bir şekilde tanıtılmaya çalışılmıştır. Ele aldığımız manzum eserlerde telmih (hatırlatma) sanatı ve kalıp ifadeler ile ilgili unsurlardan hareketle *metin* ile *olay* arasındaki münasebeti tanıtmaya ihtiyaç vardır. Giriş ve sonuç hariç iki bölümden oluşan çalışmamızın birinci bölümünde, Mağcan Cumabayev'in şiirlerinde yansıtılan *Telmih (Hatırlatma)* üzerinde durulmuştur. İkinci bölümünde ise, şiirlerdeki *Kalıp İfadeler* ile ilgili hususlar değerlendirilmiştir.

I. MAĞCAN CUMABAYEV'İN ŞİİRLERİNDE TELMİH (HATIRLATMA) SANATI

Değiniler ve göndermeler adıyla bilinen telmih sanatının tanımı, Prof. Dr. Nurullah Çetin'in eserinde (2011: 126), *"Toplumsal hafızalarda yer edinen, pek çok kişi tarafından bilinen eski zamanlarda olup bitmiş bazı olaylara, meşhur kişilere, durumlara olgulara, inanç ve düşünüş biçimlerine, atasözlerine işaret etmek, bazı imalarla değinilerde ve dolaylı göndermelerde bulunmak. Birkaç kelimeyle onları üstü kapalı olarak hatırlatmak"* şeklinde verilir. Telmih sanatının aynı zamanda bir teşbih olduğunu vurgulayan Kocakaplan (2002: 150-153) ise, *"Telmih edilen olay hiç olmazsa aydınlar tarafından bilinmelidir. Yani hiç kimsenin bilmediği bir olaya işaret etmek, sanatı başarısız kılar. Şiiri veya edebî eseri bir bilmece hâline sokar. Bu durum da okuyucunun sanatkârın ruh hâline ulaşmasını engeller"* diyerek bu sanatın heyecana bağlı olduğunu belirtir. Dilçin'in ifade ettiği gibi (2000: 461), telmih edilen konu uzun uzadıya açıklanmaz, bir iki sözcükle anımsatılır.

Mağcan Cumabayev'in şiirlerinin hemen hepsinde, konuşma dilinin imkânlarından olabildiğince yararlandığı görülmektedir. Bu bağlamda şiirlerinde ele aldığı konularda geçmişteki (daha ziyade kahramanlık) olayları ima ederek çağındaki meseleleri yorumlamaya gayret gösterir. Manzum eserlerinde herkesçe bilinen geçmişteki bir olaya, ünlü bir kişiye, bir inanca ya da yaygın bir atasözüne işaret ederek telmih sanatı aracılığıyla görüşlerini aktarır. Bunlar, şiirin bağlamı içinde terennüm edilerek imaj ile temayı destekler.

Örneğin, Avrupa Hun İmparatorluğu hükümdarı Atilla'nın Alp dağlarından aşarak gösterdiği kahramanlık olayları ve Cuci ile Sübitay'ın Balkan seferleri, Ot / Ateş (Cumabayev 2013a: 49) şiirinin *"Ateşli Atilla Balamger / Ben idim yine giden / Harap edip sardı Balkan'ı / Kaplanca Cuci ile Sübitay"* dizesinde hatırlatılır. Söyleyici, bu ifadeleriyle Türk hükümdar ve kahramanlarının başarılarını ima ederek gelecekte de Türk ulusunun karşılaştığı engellerin üstesinden gelebileceğine inandığını yansıtır. Payğambar / Peygamber şiirinde söyleyici,

<i>Tün balası... Tün colına tüsken ol, Saqausrıñ dep Mısa tilin kesken ol, Täñiriniñ süyikti ılı Aysanıñ Titirkenbey ırttap qanın işken ol...</i> <i>Tün balası tünergen tün camılğan, Allağa emes, äzäzilge tabılğan. Incildi örtep, tabanğa sap Qurandı, Ädildikti kütken essiz qarınnan. (Cumabayev 2013a: 51)</i>	<i>Gecenin evladı... gecenin yoluna düşen odur, Kekemesin, deyp Musa'nın dilini kesen odur, Tanrı'nın sevgili oğlu İsa'nın İğrenmeden yudumlayıp kanını içen odur.</i> <i>Gecenin evladı karamsar geceye örtünmüştür, Allah'a değil, şeytana o tapınmıştır. İncili yakıp, ayağa çekip Kuran'ı, Adaleti nankör göbekten beklemiştir.</i>
---	---

Bu dizelerde “gece evladı” olarak çağrıştırdığı Batılı ulusları eleştirir. Hem de eski zamanlarda yaşamış din âlimlerine yapılan ihanete gönderme yapılarak telmih sanatına yer verilir. Böylece Batılı ulusların kadim zamandan beri bozuk düşünceli olduğu vurgulanır. Bu dizelerde doğu ve batı kavramları birbirine zıt ifadelerle tasvir edilir. Güneşin doğudan doğduğunu hatırlatan şair, “doğu” imgesiyle milletini yüceltmektedir. Diğer taraftan bütün bu düşünceler dünya tarihindeki çatışmaların kaynağını ima etmektedir.

Mekân tasvirinden oluşan Türkistan (Cumabayev 2013a: 169) adlı şiirde söyleyici, “Kazıgurt dağı kutsal değilse / Tufanda Nuh gemisi nasıl durur?” dizesiyle eski bir efsaneyi hatırlatarak betimlediği bölgenin değerini tasvir eder. Edilde / İdil’de (Cumabayev 2013a: 187) şiirinde de mekân tasvirine yer veren anlatıcı, metnin son dizesinde “Yüce Canibek siz olun / Ben Asan olarak yaşayayım!” diyerek yaşam karşısındaki kendi tavrını sergiler. Bu dizede de söyleyici, “Canibek” ve “Asan” isimlerinin aracılığıyla kendi düşüncelerini yansıtmaktadır. Kazak Hanlığının kurucusu olan Canibek Han (doğum yılı belli değildir – ölüm yılı 1480)’in danışmanı olan Asan Kaygı (15.yüzyılda yaşamış) hem devlet adamı hem de ozanlığıyla ün kazanan simadır. Asan Kaygı hayatı boyunca halkın sözcüsü olarak milletin birliği ve huzuru uğruna çalışmıştır.

Modern Kazak Edebiyatının kurucularından Mircaqıp Duvlatov’a ithaf edilerek mektup şeklinde kaleme alınan Cavğa Tüsken Canğa / Düşmanın Eline Düşen Dosta (Cumabayev 2013a: 203) şiirinde söyleyici, “Uyan! dedin millete / Başını kaldırıp hareket et!” dizesiyle arkadaşına destek olmaya çalışır. Bu dizede şair, “Uyan!” sözcüğüyle Mircaqıp Duvlatov’un 1911 yılının Haziran ayında çıkan “Oyan Qazaq / Uyan Kazak” adlı şiir kitabını kastetmektedir. Zira bu kitabın Kazak gençleri arasında benlik arayışı ile millî mücadelenin artmasında büyük önemi bulunmaktadır. Bununla birlikte şairin eserlerinde “uyumak” ifadesi cahillik ve vurdumduymazlığı ima etmektedir. Bu kavrama zıt frekansta söylenen “uyanmak” ifadesi aracılığıyla *hürriyet* ve *millet* olarak *gelişme* arzusu çağrıştırılmıştır.

Bostandıq / Serbestlik (Cumabayev 2013a: 216) adlı şiirinde “Cennetten de kovulan insan” ifadesiyle Adam Ata ile Havva Ana’nın hikâyesi hatırlatılır. Başka bir ifadeyle söyleyici, burada eski hatalarından ders almayan insanoğlunun rasyonel olmayan davranışına üzüldür. Benzer algı, Äyel / Kadın (Cumabayev 2013a: 229) şiirinde de

belirgindir. Burada da söyleyici “Tanrı’nın emrine karşı gelip / Kovuldu adam cennetten” dizesiyle telmih yapmaktadır.

Aqsaq Temirdiñ Sözi / Aksak Timur’un Sözü (Cumabayev 1993: 272) adlı şiirin “*Cer Tanrısı Timur’un / Nesli Türk ve varlığı ateş*” dizelerinde Timur’un kahramanlık mücadelesine değinen şair, Batır Bayan / Cesur Bayan (Cumabayev 2013a: 274) manzumesinde, “*Topluca ıssız bozkırda / Rastladı düşmandan ürküp Aktaban’a*” dizesinde, 1723-1725 yıllarında Kazak topraklarında yaşanan “Aktaban Şubırındı, Alkagöl Sulama” olayını hatırlatır. Söz konusu bu olayda on binden fazla olan askeriyile Kazak topraklarına sefer düzenleyen Kalmuklar, kendi hâlinde yaşayan masum halkı acımasızca öldürmüşlerdir. Bu katliam olayı karşısında ayağa kalkın Kazak önderleri, milletin birleşmesine öncülük etmişlerdir. 1829-1830 yıllarında Kalmuklara karşı düzenlenen savaşın sonunda Kazaklar zafer kazanmışlardır. Dolayısıyla Mağcan Cumabayev, tarihte yaşanmış olayları hatırlatarak mevcut durum karşısında milletin birlik hâlinde hareket etmesini önermektedir.

II. MAĞCAN CUMABAYEV’İN ŞİİRLERİNDE KALIP İFADELER

Kalıp sözler veya ilişki sözleri adı verilen dil öğeleri tıpkı deyimler ve atasözleri gibi, toplumun kültürünü, inançlarını, insan ilişkilerindeki ayrıntıları, gelenek ve görenekleri yansıtan sözlerdir. Kalıp sözlerin kullanımında dikkati çeken bir konu, bu sözlerin kullanımı ile toplumun dünya görüşü arasındaki paralelliktir (Erol 2007: 14). Mağcan Cumabayev’in şiirlerinde kişiler arası iletişimde alışkanlık hâlinde kullanılan ve ait olduğu toplumun kültürel yapısı ile dünya görüşünü fertlerinin birbirlerine karşı olan tavırlarını sergileyen bazı kalıp sözler kullanılmıştır.

Catır / Yatmakta adlı şiirde kadimci zihniyetin olumsuz taraflarını eleştiren söyleyici, “*Âyel qunı – beş baytal / Kadının değeri beş kısrak*” (Cumabayev 2013a: 9) deyiminin yanlış olduğunu dikkatlere sunar. Benzer algıda terennüm edilen Tün edi / Gece idi şiirinde ise, “*Bes baytal kunıñ / Değerin beş kısraktır*” (Cumabayev 2013a: 224) dizesiyle kadınların kederli durumu yansıtılır. Toqsannıñ Tobı / Doksanın Grubu adlı manzumede “*Bağası baytal âyel / Değeri kısrak olan kadın*” (Cumabayev 2013a: 366) ifadesi de aynı duyguları bildirmektedir.

Ataqtı Aqın Sözi Altın Hâkim Abayğa / Altın Sözlü Ünlü Şair Hâkim Abay’a (Cumabayev 2013a: 16) adlı şiirin kalıp ifadelerden oluşan 5 ve 6.dörtlükleri ahengi destekleyen tekrarlarla şöyle verilmiştir:

<i>Cürgen cannıñ artında izi qalar, Etikşi ölse, balğa men bizi qalar. Bir bay ölse, Tört tülük malı qalar, Cüyrik ölse, artında sözi qalar!</i>	<i>Giden insanın arkasında iz kalır, Kunduracı ölse arakasında çekiç ile biz kalır. Zengin ölse arkasında malı kalır, Dahi ölse arkasında sözü kalır!</i>
---	--

<i>Sım dünyə silaň berip köpten öter, Sav qalğanıñ köbisi erteň biter. Toqtamas dünyeniň döñgelegi, Cüyriktiň aytqan sözi köpke keter. (Cumabayev 2013a: 17)</i>	<i>Fani dünya belirsiz böyle geçer, Ayakta kalanların işi bir gün biter. Durmaz bu dünyanın tekerleği, Dâhinin sözleri uzağa yeter.</i>
--	---

Balalık şağı / Çocukluk Çağı adlı şiirinde de söyleyici, “Bilimdiniñ sözi em, etek keň / Bilgili insanın sözü derman eteği geniş” (Cumabayev 2013a: 22) dizesiyle bilimin önemi üzerinde durur. Qazağım / Kazak’ım şiirinde “Avul bolsañ – qoğam bol / Birleşirsen toplum ol”, “Köp tükürse – köl bolar / Birlikten kuvvet doğar” (Cumabayev 2013a: 24) dizesinde terennüm edilen atasözlerinde birlik ve beraberliğin oluşturduğu güç çağrıştırılır. Ötken Kün / Geçmiş Gün şiirinde “Zamanıñ tülki bolsa tazı bol / Çağın tilki ise, tazı ol” (Cumabayev 2013a: 45) diyerek çağın şartlarına uygun olarak gelişmeyi öneren anlatıcı, Tuğan Cer / Doğduğum Yer şiirinde “Adamnıñ bası – Allanıñ dobi / İnsanın başı Allah’ın topudur” (Cumabayev 2013a: 47) dizesiyle kaderde yazılanın gerçekleşeceğine inandığını bildirir. Can Sözi / Can Sözü adlı şiirinin “Nacisti doñız, süyekti it calaydı / Dışkıyı domuz, kemiği köpek yalar” (Cumabayev 2013a: 86) dizesinde de atasözünden istifade ederek, millete ihanet etmekte olan kimi insanları eleştiren söyleyici, haksızlığa isyan niteliğinde terennüm edilen iç duygularını yansıtır. Eslam Qazasına Köñil Aytuv / Eslam’ın Vefatına Taziye şiirinde ise, Eslam adlı delikanlının kişiliği anlatılırken “Halıq aytsa qalıp aytpaydı / Halık söylediyse gerçektir” (Cumabayev 2013b: 369) ifadesi kullanılarak onun kahramanlık yönlerine değinilir.

Kahramanlık olay örgüsünden oluşan Batır Bayan / Cesur Bayan manzumesinde “Qara nar qayıspaytın cer şayqaldı / Kara deve gibi sağlam dünya sallandı” (Cumabayev 2013a: 293) dizesiyle düşmana karşı yürüyen askerin gücünü ima eden söyleyici, “Mergenniñ multiğına karsı cürilmeydi / Avcının tüfeğine karşı yürünmez” (Cumabayev 2013a: 295) ifadesiyle büyüğe olan saygıyı belirtir. “...’ya” adlı metinde “Sın-bâyggege basın tiguv / Canı pahasına mücadele etmek” (Cumabayev 2013a: 68) dizesi de bir kalıp ifade olarak belirgindir. Epigrammalar / Epigramlar (Cumabayev 2013b: 366) başlıklı şiirinde kimi Kazak önder ve aydınlarını ironik anlatımla takdim eden şair, “Allah yardımcısı olur” ifadesiyle mevcut sıkıntının çözülüp gerçeğin kazanacağına inandığını bildirir.

Mağcan Cumabayev’in şiirlerinde deyim ve atasözlerinin yanı sıra bilmeceler de kalıp ifadeler olarak yer almaktadır. Örneğin, Berniyazğa / Berniyaz’a şiirinin mistik ifadelerle sunulan üçüncü dördlüğüde bilmece unsuru ön planda görülmektedir:

<i>Dariyanıñ astında – alpis aq otav, Aq otavlar altın uıq, cibek bav. Otav sayın suday suluw tolqın şaş, Tolqın terbep: «Äldi, äldi!» – deydi bav. (Cumabayev 2013a: 158)</i>	<i>Deryanın altında altmış ak otağ, Bu ak otağlar altın çubuklu ipek bağ. Her otağda oturmakta su gibi güzel dağlalı saç, Sallayıp dalgayı bağda ninni söylemektedir.</i>
--	---

Bu dördlüğün ilk dizesinde “ak otağ” ifadesi bir bilmece olarak verilmiştir. İkinci dizede bilmecenin çözümü söylenir. Üçüncü ve dördüncü dizeler ise, tasvirden oluşmaktadır. Benzer algı, Carım / Yârim şiirinde de belirgindir. Bilmeceyle başlayan bu şiirde söyleyici, “yâr” sözcüğü aracılığıyla kendisine yakın birini tasvir eder. Metnin sonunda ise, bilmeceli düşüncesini açığa kavuşturarak tembelliğin insanlığa zarar getirdiğini şöyle vurgular:

<i>Bul carım kim? Tapşı qâne.- «Densavlıq?» Sen deysiñ goy: «Alma betti, aq cavlıq...» Coq, coldasım, adasasıñ, aytayın: Carım meniñ - atı şulı calqavlıq! (Cumabayev 1993: 306)</i>	<i>Bu yârim kimdir? Bul bakalım. “Sağlık mıdır?” Belki dersin: beyaz örtülü elma yanak... Hayır, yoldaşım yanılyyorsun. Söyleyeyim: Yârim benim, herkese ünlü tembelliktir!</i>
--	--

İlk dizeleri bilmeceye has söyleyiş ve âşık duygularıyla terennüm edilen Süygenime / Sevgilime (Cumabayev 2013a: 26) adlı şiirde anlatıcı, “*Karşımda kucağını açıp karşılayan / Sevgili yârim mütevazı kara topraktır!*” (Cumabayev 2013a: 27) diyerek son mısraı şaşırtıcı bir şekilde bitirir. Bu şiirlerde ilk dizelerin bilmece şeklinde kurgulanması ve bu dizeleri takip eden düşüncelerin cevap olarak sunulması duyguları farklı şekilde ortaya koymakla birlikte okuyucunun dikkatini çekmek amacıyla terennüm edilen farklı bir söyleyiş olduğu şeklinde yorumlanabilir. Bunlara nazaran Cumbağ / Bilmece (Cumabayev 2013a: 127) şiirinde ise, bilmece olarak söylenen ifadelerin cevabı söylenmez ve bu kısım okuyucunun tercihinin bırakılır. Bilinçli şekilde cevabı verilmeyip yoruma açık bırakılan bu bilmecelerde dönemin siyasi ve sosyal manzarası sergilenmiştir.

Mağcan Cumabayev’in şiirlerinde yer alan kalıp ifadeler daha ziyade nasihat niteliğinde söylenmiştir (Qanarbayeva 1998: 146). Şifahî halk mirasını eserlerinde yaşatan Mağcan Cumabayev, şiirlerinde söylemek istediği his ve düşüncelerini yansıtırken bilmece, atasözleri ve deyimleri araç olarak kullanmıştır.

SONUÇ

Mağcan Cumabayev’in fikir ve psikolojisinde meydana gelen değişim ve tereddütleri yansıtan bazı kelimelerin sıklığı, onun değişik dönemlerde farklı bir psikoloji içinde olduğunu göstermektedir. Önce Çarlık dönemini, hemen sonrasında Bolşevik döneminin baskıcı ve sıkıntılı hayat şartları, Türkistan toplumundaki değişimler; yine Bolşevik-Komünistlerin vaatlerinin yalandan başka bir şey olmadığını anlaşılması, Cumabayev’i ümit ve ümitsizlik arasında, gidiş gelişler içerisinde bir hayat yaşamaya mahkûm etmiştir. Onun şiirlerinde kullanılan hatırlatmalar (telmiş sanatı) buna delil teşkil etmektedir. Manzum eserlerinde tarihî olayları hatırlatır ve Türk birliğinden söz eder. Milletin ışık kaynağı Batı’dan ziyade Doğu olması gerektiğini açık ifade eder. Bununla birlikte tarihin tekerrürden ibaret olduğunu vurgular. Geçmiş günlerden kesit sunarak gelecekle ilgili görüşlerini

yansıtır. Şairin şiirlerinde görülen bir başka hususiyet ise, Türkistan'daki bütün olumsuzluklara rağmen onun belli dönemlerde ortaya koyduğu, geleceğe yönelik iyimser ve ümit dolu tavrıdır. Çaresizlik duygusuna nazaran ümit, hayal ve sevgi kavramlarını gösteren kelimelerin sıklığı yüksektir. Bu husus, şairin hayata bakış açısını ortaya koymaktadır. Şiirlerinde halkın konuştuğu sade dili kullanmaya özen gösteren Cumabayev, milletin geçmişindeki başarılarını canlandırarak hür ve huzurlu yaşaması uğruna mücadele eden çağdaşlarına cesaret duygusunu aşlamak gayretindedir. Veciz ifadeleri kullanarak başarılı bir şekilde âhenk oluşturmuştur. Böylece şiirlerinin sanatsal bir derinlik kazanmasını sağlamıştır. Bununla birlikte Cumabayev'in şiirlerinde kullanılan kalıp ifadeler de anlam bakımından şairin yaşadığı dönemin sosyal, siyasi ve ideolojik atmosferini çağrıştırmaktadır.

KAYNAKÇA

- CUMABAYEV, Mağcan (1993), *Mağcan Cumabayev Şiirleri*, Aktaran: Ferhat Tamir, Ankara: TKAE Yayınları.
- CUMABAYEV, Mağcan (2013a), *Şığarmaları*, 1. Cilt, Almatı: Cazuşi.
- CUMABAYEV, Mağcan (2013b), *Şığarmaları*, 2. Cilt, Almatı: Cazuşi.
- ÇETİN, Nurullah (2011), *Şiir Çözümleme Yöntemi*, Ankara: Öncü Kitap.
- EROL, Çiğdem (2007), *Türkiye Türkçesinde kalıp sözler üzerine bir inceleme*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- DİLÇİN, Cem (2000), *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, 6. Baskı, Ankara: TDK Yayınları.
- QANARBAYEVA, Baqıtkamal (1998), *Cırımen Curtın Oyatkan*, Almatı: Ana Tili.
- KOCAKAPLAN, İsa (2002), *Açıklamalı Edebî Sanatlar*, 3. Baskı, İstanbul: Umut Kâğıtçılık-Matbaacılık.
- ZHIYENBAYEV, Yerlan (2016), *Kazak şairi Mağcan Cumabayev'in şiirlerinde yapı ve tema*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.